

Amer Džihana*

Sloboda medija i sloboda izražavanja

Sadržaj

1. Uvod
2. Sloboda izražavanja i sloboda medija
3. Sloboda medija – čija sloboda?
 - 3.1. Korporacija nasuprot pojedinca
 - 3.2. Korporacije nasuprot pojedinaca
4. Sloboda medija u bosanskohercegovačkom okruženju
 - 4.1. Privatizacija, liberalizacija i transformacija
 - 4.2. Medijske elite nasuprot novinara
 - 4.3. Pritisci na medije
 - 4.4. Instrumentalizacija medija za druge svrhe
5. Zaključak

1. Uvod

Početkom 2015. godine Kantonalna inspekcija Unsko-sanskog kantona zapečatila je, uz asistiranje policije, prostorije u kojima je radila Nezavisna televizija 101 iz Sanskog Mosta. To je dovelo do privremenog prestanka rada ove televizije. Inspekcija je uspjela provesti postupak tek iz drugog puta, jer je grupa ljudi, koja se okupila kako bi zaštitila rad televizijske stanice, nekoliko dana ranije onemogućila inspektorima pečačenje. Neposredno nakon ovog događaja uslijedile su rasprave da li se radi o otvorenom pritisku na medije ili o djelovanju pravne države koja na isti način tretira sve građane, pa tako i medijske kompanije. U Dnevniku 3 Federalne televizije (FTV) od 20. marta 2015. godine predstavnici Inspekcije i općine Sanski Most s jedne strane, te vlasnik Nezavisne televizije 101 i predsjednik Sindikata grafičkih, izdavačkih i medijskih radnika BiH s druge, ukrstili su argumente. Tvrdnje struktura vlasti bile su da se radi o redovnoj inspeksijskoj kontroli i da su prostorije zapečaćene jer korisnici prostora nemaju ugovor o zakupu sa Općinom. Prema ugovoru koji je postojao Općina je imala pravo jednostrano raskinuti ugovor ako se ne plate dvije najamnine. Na drugoj strani, vlasnik je tvrdio da se radi o nastojanjima da se zabrani javna riječ i da je na djelu čisto pravno nasilje. Prema ugovoru koji je on imao jedna stavka je definirala da u slučaju spora, strane se mogu obratiti Općinskom sudu u Sanskom Mostu, što je on i učinio. Međutim, vlasti su ne čekajući sudsku odluku odlučile da

* Autor je magistar žurnalističkih nauka i magistar javnih politika. Zaposlen je u Internewsu BiH kao direktor za medijske politike i istraživanja.

provedu inspekcijsku kontrolu. Predstavnik sindikata podržao je vlasnika medija i naglasio da se radi o uskraćivanju prava građanima na informacije o lokalnoj zajednici, o političkom *dealu* i otvorenoj diskriminaciji jer se javnim kompanijama omogućava da gomilaju dugove, dok se privatne oštro kažnjavaju. Istovremeno, optužbe u kojima se objašnjava da se radi o napadu na slobodu medija i slobodu govora izrekli su u javnosti i drugi akteri. Naša stranka je u saopćenju osudila „pokušaje vlasti u Sanskom Mostu i Unsko-sanskom kantonu da zloupotrebom institucija i kršenjem zakonskih akata onemoguće rad Nezavisne televizije 101 i [pozvala] javnost, kao i pravosudne institucije, da se uključe i spriječe navedeni pokušaj ukidanja slobode govora“¹. Predstavnik Udruženja građana za bolji Sanski Most koji je učestvovao u okupljanjima ispred zgrade televizije, izjavio je: „Niko od nas ne brani Rezaka Hukanovića. Mi branimo NTV 101 i slobodu govora“².

U ovom radu neću ulaziti u pojedinosti opisanog slučaja. On predstavlja zapravo ilustraciju i povod da se otvori pitanje odnosa slobode medija i slobode izražavanja pojedinaca. Postavlja se pitanje da li je veza između slobode medija i slobode izražavanja pojedinaca tako direktna, kao što sugeriraju neki od gore navedenih citata? Da li ovi pojmovi predstavljaju sinonime ili imaju različita, a ponekad i suprotstavljena značenja? Teza od koje polazim glasi da sloboda medija u bosanskohercegovačkim uslovima obično znači slobodu medijskih vlasnika i drugih pripadnika medijske elite i da se ona ne treba izjednačavati sa općom slobodom izražavanja. U tom smislu, nastojat ću da objasnim pojmove slobode izražavanja i slobode medija, da interpretiram osnovne kritike liberalne medijske teorije unutar koje je razvijen koncept slobode medija, te da ukažem na glavne trendove na bh. medijskom tržištu koji onemogućavaju razvoj koncepta *slobode medija* koji bi bio u službi šireg društvenog okruženja.

2. Sloboda izražavanja i sloboda medija

Sloboda izražavanja i sloboda medija usko su povezani. Ipak, između ova dva pojma postoje konceptualne razlike na koje je značajno ukazati. Sloboda izražavanja predstavlja temeljno ljudsko pravo zaštićeno međunarodnim pravom i gotovo svim nacionalnim zakonodavstvima. Ono je definirano kroz različite međunarodne konvencije i ugovore, te se najčešće propisuje u ustavima zemalja. Postoje i slučajevi u kojima ovo pravo nije eksplicitno spomenuto u ustavu, već su ga sudovi implicitno priznali. Naprimjer, u Australiji ne postoji eksplicitna ustavna zaštita, niti je sloboda govora zaštićena putem povelje o pravima. Visoki sud je implicitno priznao pravo na slobodu političke komunikacije na osnovu postojećih garancija o djelovanju izabrane vlade³. U najznačajnije međunarodne dokumente koji štite slobodu izražavanja ubrajaju se Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima⁴, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁵, te, u evropskom kontekstu, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih

¹ Naša stranka: SDA provodi cenzuru u Sanskom Mostu, <http://www.avaz.ba/clanak/157842/nasa-stranka-sda-provodi-cenzuru-u-sanskom-mostu>, očitavanje: 25. 04. 2015.

² M. Stanković Luković, *Sanski Most: zapečaćena NTV 1, priveden protestant, gradonačelnik na odmoru*, <http://zurnal.ba/novost/18664/sanski-most-zapecacena-ntv-1-priveden-protestant-gradonacelnik-na-odmoru>, očitavanje: 25. 04. 2015.

³ S. Buckley/K. Duer/T. Mendel /S. O Siochru, *Broadcasting, Voice and Accountability: A Public Interest Approach to Policy, Law, and Regulation*, Washington D.C. 2008, s. 81.

⁴ Čl. 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.

⁵ Čl. 19 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

sloboda⁶. Ovaj posljedni dokument posebno je značajan za Bosnu i Hercegovinu jer je prema Ustavu BiH, Evropska konvencija nadređena svim drugim zakonima i svi sudovi su obavezni primjenjivati standarde zaštite slobode izražavanja iskazane u praksi Evropskog suda za ljudska prava⁷.

U osnovi, sloboda izražavanja obuhvata pravo traženja, primanja i širenja informacija i ideja. Član 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima ovako definira to pravo:

„Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvaća i pravo da ne bude uznemiravan zbog svoga mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.“

U novije vrijeme Evropski sud za ljudska prava u nizu presuda ustvrdio je da sloboda izražavanja prema članu 10 Evropske konvencije obuhvata i *pravo javnosti da zna*, odnosno pravo javnosti da prima informacije od javnog interesa⁸. U presudi Evropskog suda za ljudska prava utvrđeno je kršenje člana 10 Evropske konvencije za ljudska prava jer je onemogućen pristup informacijama od javnog značaja:

„Sud primjećuje da je aplikant zatražio od obavještajne agencije određene informacije u vezi korištenja mjera elektronskog prisluškivanja. Agencija je prvo odbila zahtijev, pozivajući se na zakonske odredbe koje se odnose na tajne informacije. Nakon što je Komesar za informacije naložio da se pomenute informacije ipak otkriju, Agencija je obavijestila aplikanda da nema tražene informacije. Pošto je aplikant očigledno bio uključen u legitimno prikupljanje informacija s ciljem širenja tih informacija javnosti, doprinoseći na taj način javnoj debati, postojalo je miješanje u njegovo pravo na izražavanje.“⁹

S druge strane, na slobodu medija najčešće se referira kroz koncept *slobode štampe*, mada se u novije vrijeme sve više koristi i termin *sloboda medija*. Pojam *slobode štampe* uglavnom se izvodi iz koncepta *slobode izražavanja* je se polazi od toga da nije moguće ostvariti slobodu izražavanja u punom smislu ako ne postoji sloboda štampe i drugih medija. No, isto tako sloboda štampe u ustavima zemalja često se izdvaja i kao posebna vrijednost. Najpoznatiji primjer takvog definiranja predstavlja Prvi amandman Ustava Sjedinjenih Američkih Država u kojem se kaže da *Kongres neće donijeti zakon (...) kojim se ograničava sloboda izražavanja i sloboda štampe*. Međutim, sudska praksa u SAD-u nije naklonjena davanju specijalnih privilegija štampi već naglasak stavlja na zaštitu govora a ne govornika¹⁰. No, i brojne druge zemlje su u svojim ustavima prepoznale slobodu štampe ili slobodu medija kao vrijednost koju je potrebno zaštititi, a na isti način je to urađeno i u nekim međunarodnim dokumentima. Naprimjer, u Švedskoj je Zakon o slobodi štampe sastavni dio ustava i on detaljno propisuje pravila vezana za slobodu štampe, uključujući pravo na štampanje i širenje publikacija, pravo da se objavljuje anonimno,

⁶ Čl. 10 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

⁷ S. Sali-Terzić, Evropska konvencija kroz praksu Ustavnog suda BiH, u: M. Halilović/A. Džihana (ur), *Medijsko pravo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2012, s. (60 i dalje) 60.

⁸ ESLJP 24. 06. 2014, *Roșianu v. Romania*, br. 27329/06, s. 64; ESLJP 25. 06. 2013, *Youth Initiative for Human Rights v. Serbia*, br. 48135/06, s. 24; ESLJP 26. 05. 2009, *Kenedi v. Hungary*, br. 31475/05, s. 43; ESLJP 14. 04. 2009, *Társaság A Szabadságjogokért v. Hungary*, br. 37374/05, s. 28.

⁹ ESLJP 25. 06. 2013, *Youth Initiative for Human Rights v. Serbia*, br. 48135/06, s. 24. Autorov prijevod.

¹⁰ J. Oster, Theory and Doctrine of 'Media Freedom' as a Legal Concept, *Journal of Media Law*, 5/2013, s. (57 i dalje) 65.

pravo na pristup informacijama u posjedu javnih vlasti itd¹¹. U Bosni i Hercegovini, državni ustav garantira slobodu izražavanja¹², dok entitetski ustavi pored toga uključuju i slobodu štampe¹³, s tim što Ustav RS-a precizira da se zabranjuje cenzura, te se propisuje obaveze koje se odnose na štampu kao što su obaveze blagovremenog, tačnog i objektivnog informiranja i objavljivanja ispravki¹⁴.

Oster objašnjava da koncept *slobode medija*, zapravo, ide dalje od slobode izražavanja i obuhvaća prava koja se ne mogu izvesti iz koncepta *slobode izražavanja*, te navodi da su medijima date mnogobrojne privilegije u različitim jurisdikcijama. To uključuje zaštitu novinske distribucijske mreže; zaštitu protiv mjera koje bi mogle imati *obeshrabrujući efekt* na novinarstvo; oslobađanje novinara od obaveze da svjedoče o povjerljivim informacijama ili izvorima, čak i u slučajevima kada su materijali prikupljeni ilegalno; izuzeće od određenih propisa vezanih za zaštitu podataka i autorska prava; obavezu države da osigura medijski pluralizam; zaštitu novinara od nasilja dok obavljaju novinarski posao; zaštitu novinara od pretjeranog utjecaja finansijski moćnih grupa i vlade; i privilegiran pristup vladinim informacijama a posebno konferencijama za štampu¹⁵:

„Jurisdikcije koje prihvataju medijsku slobodu kao pravni koncept prepoznaju da privilegirana zaštita medija ide dalje od davanja snažnije zaštite medijskim publikacijama kao takvim. Sloboda medija također uključuje određena prava koja nisu dostupna pod slobodom izražavanja uopće. Ovdje se sloboda medija razlikuje od slobode izražavanje ne samo u pogledu intenziteta zaštite, kao što je slučaj sa medijskim govorom, već i u pogledu obima zaštitne akcije. Ova ‘institucionalna zaštita’ medija garantira prava koja nisu direktno povezana sa izražavanjem, već povezana sa medijima u njihovim aktivnostima prikupljanja vijesti ili uredničkim odlukama ili čak sa samim postojanjem nezavisnih medija. Ova prava mogu biti kategorizirana kao odbrambena prava medija nasuprot državne akcije, i pozitivna prava medija na državnu zaštitu.“¹⁶

U Bosni i Hercegovini, novinarima i onima koji se bave novinarskom djelatnošću, data je specijalna privilegija da u postupcima vezanim za klevetu ne otkriju identitet povjerljivog izvora informacija¹⁷. Pored toga u zakonima o zaštiti od klevete referira se na pridržavanje općeprihvaćenih profesionalnih standarda kao uslova za izbjegavanje odgovornosti za klevetu¹⁸, što u praksi znači uspostavljanje profesionalnih novinarskih standarda.

Da bi se adekvatno razumio koncept slobode medija, potrebno je ispitati na kojim se pretpostavkama bazira. Najrelevantniji okvir predstavlja liberalna teorija medija. Iako su postavke ove teorije najzastupljenije u medijskim politikama i shvaćanjima u SAD-u i Velikoj Britaniji, one su u posljednjih tridesetak godina postale prevladavajuće i u Evropskoj uniji. Sam

¹¹ Buckley i dr. (bilj. 3), s. 83.

¹² Čl. II 3 h Ustava Bosne i Hercegovine.

¹³ Čl. II A 2 1 Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, Sl. nov. FBiH 1/94.

¹⁴ Čl. 26 Ustava Republike Srpske, Sl. gl. RS 28/94.

¹⁵ Oster (bilj. 10), s. 61.

¹⁶ Oster (bilj. 10), s. 61.

¹⁷ Čl. 9 Zakona o zaštiti od klevete FBiH, Sl. nov. FBiH 59/02; Čl. 10 Zakona o zaštiti od klevete RS, Sl. gl. RS 28/94; Čl. 9 Zakona o zaštiti od klevete Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, Sl. gl. BD BiH 14/03.

¹⁸ Čl. 7 st. 2 Zakona o zaštiti od klevete FBiH, Sl. nov. FBiH 59/02; Čl. 6 st. C Zakona o zaštiti od klevete RS, Sl. gl. RS 28/94; Čl. 7 st. 2 Zakona o zaštiti od klevete Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, Sl. gl. BD BiH 14/03.

proces evropskih integracija u velikoj je mjeri bio zaokupljen kreiranjem jedinstvenog evropskog komercijalnog medijskog tržišta¹⁹. Studije evropskih medijskih i komunikacijskih politika ukazuju da liberalizacija i deregulacija, a kasnije i konvergencija, predstavljaju glavne regulatorne trendove²⁰. Javni RTV emiteri su u svim evropskim zemljama izgubili dominantne pozicije koje su imali²¹, mehanizmi slobodnog tržišta nalaze sve veću primjenu i ugled u različitim sferama²² u kojima se prije smatralo da je neophodno koristiti državnu regulaciju, a obaveze privatnih elektronskih emitera u kontekstu služenja javnom interesu, smanjenje su ili u potpunosti ukinute²³. Ovo naravno ne znači da je ideja javnog servisa beznačajna u evropskim zemljama, ili da ne postoje različita rješenja koja su bazirana na demokratko-korporativnoj tradiciji (poput, npr., poticaja kulturnim industrijama, lokalnim i neprofitabilnim medijima i slično). Štaviše, evropsko se razumijevanje slobode medija obično shvata kao pozitivno pravo (sloboda da se nešto uradi), a što je suprotno američkoj koncepciji slobode od državne intervencije²⁴. Ipak, ne može se zanijekati da su u Evropi sve više u upotrebi argumenti liberalne teorije kako bi se dizajnirale i opravdale medijske politike. U tom kontekstu, i medijski sistem BiH, koji je presudno oblikovan interventnim akcijama međunarodne zajednice u BiH, sadrži značajna rješenja *pozajmljena* iz liberalnog modela (npr. sistem samoregulacije štampe, profesionalni model upravljanja Regulatornom agencijom za komunikacije itd.).

Postoje dva natjecateljska narativa u liberalnoj teoriji medija – liberalni pluralizam i neoliberalizam – koji, unatoč zajedničkoj privrženosti ideji upotrebe tržišnih mehanizama u reguliranju medijske djelatnosti, različito gledaju na koncept slobode medija. Dok pluralizam naglašava važnost izražavanja različitih glasova i mišljenja u interesima društvene stabilnosti i konsenzusa, neoliberalizam karakterizira nastojanje političkih i ekonomskih aktera da uklone barijere profitabilnosti i upišu tržišnu dinamiku u sve sfere medijskih aktivnosti²⁵.

Koncepcija slobode medija u liberalnim demokracijama utemeljena je na nekoliko premisa. Prva je pretpostavka da mediji imaju značajnu ulogu u demokratskom društvu i da je njihova uloga u informiranju javnosti o pitanjima od javnog interesa izuzetno važna. Druga podrazumijeva da

¹⁹ D. C. Hallin/P. Mancini (ur), *Comparing Media Systems Beyond the Western World*, Cambridge 2012, s. 284.

²⁰ V. Hans Bredow Institute for Media Research/Interdisciplinary Centre for Law & ICT (ICRI), Katholieke Universiteit Leuven/Center for Media and Communication Studies (CMCS), Central European University/Cullen International/Perspective Associates (ur), *INDIREG. Indicators for independence and efficient functioning of audiovisual media services regulatory bodies for the purpose of enforcing the rules in the AVMS Directive. Study conducted on behalf of the European Commission. Final Report*. Brussels 2011, s. 77.

²¹ C. Pauwels/J. C. Burgelman, Policy Challenges to the Creation of a European Information Society: A Critical Analysis, u: J. Servaes (ur), *The European Information Society: A Reality Check*, Bristol i Portland 2003, s. (59 i dalje) 66.

²² J. van Cuilenburg/D. McQuail, Media Policy Paradigm Shifts: Towards a New Communications Policy Paradigm, *European Journal of Communication*, 18/2003, s. (181 i dalje) 197.

²³ Hans Bredow Institute for Media Research/Interdisciplinary Centre for Law & ICT (ICRI), Katholieke Universiteit Leuven/Center for Media and Communication Studies (CMCS), Central European University/Cullen International/Perspective Associates (ur) (bilj. 20), s. 82.

²⁴ A. Calderaro/A. Dobрева, Framing and Measuring Media Pluralism and Media Freedom across Social and Political Contexts, u: The Centre for Media Pluralism and Media Freedom (CMPF) (ur), *European Union Competencies in Respect of Media Pluralism and Media Freedom*, Florence 2013, s. (7 i dalje) 11.

²⁵ D. Freedman, *The Politics of Media Policy*, Cambridge i Malden 2008, s. 53.

mediji trebaju držati na oku vlasti i njihova djelovanja, dok se treća odnosi na djelovanje medija kao *glasa javnosti* prema izabranim političkim predstavnicima²⁶.

Dužnost je štampe objavljivati informacije od javnog interesa, a građani imaju pravo dobiti takve informacije²⁷. Ovo su preduslovi da bi građani uopće mogli saznati istinu o društvenim događajima, ali i da bi mogli smisleno učestvovati u demokratskom društvenom životu. Bez neophodnih informacija o političkom životu građani ne bi bili u mogućnosti donositi adekvatne izborne odluke i bili bi podložniji manipulacijama. Ova sloboda uključuje slobodnu cirkulaciju ideja bez obzira koliko su marginalne ili nepoželjne. No, isto tako, mediji osiguravaju forum za debatu na kojem ljudi mogu identificirati probleme, predložiti rješenja, postići dogovor, te na taj način utjecati na smjer u kojem društvo ide²⁸. U presudi Evropskog suda za ljudska prava izričito se kaže da funkcija štampe uključuje kreiranje foruma za javne debate²⁹. U američkom kontekstu, naglasak se više stavlja na takozvanu teoriju *tržišta ideja*, koja daje prednost natjecanju između različitih gledišta i stavova nad zabranama određenih *nepoželjnih gledišta*. Ova teorija polazi od toga da će istina u konačnici prevagnuti na istinski otvorenom tržištu ideja. S druge strane, postoji potreba da se *istine* koje su široko rasprostranjene testiraju s vremena na vrijeme i uporede sa idejama koje izgledaju apsurdno. Mišljenja i ideje, koje su superiorne na tržištu ideja, snagom vlastitih argumenata odnijet će pobjedu nad pogrešnim gledištima, te stoga borba protiv pogrešnih ideja ne treba uključivati donošenja zakona i zabrana³⁰.

Druga pretpostavka liberalne teorije medija predviđa da mediji trebaju djelovati kao *psi čuvari javnosti*³¹. To znači da mediji drže na oku javne zvaničnike i ukazuju na eventualne zloupotrebe moći. Franklin i drugi ukazuju da je teorija štampe kao psa čuvara utemeljena na tri pretpostavke:

*„Prvo, mediji su u osnovi autonomni; drugo, novinarstvo djeluje u javnom interesu, vodeći brigu o dobrobiti opće javnosti prije negoli o dobrobiti dominantnih društvenih grupa; i treće, moć medija je takva da može utjecati na dominantne društvene grupe u korist javnosti.“*³²

Na koncu, treća pretpostavka predviđa da mediji djeluju kao predstavnici javnosti prema izabranim političkim predstavnicima³³. Ova je pretpostavka usko povezana s prethodnom po kojoj mediji djeluju kao *psi čuvari* javnosti i nerijetko se koristi ova dva koncepta koriste kao sinonimi³⁴. Ovakvo gledište široko je rasprostranjeno u normativnim koncepcijama po kojima mediji djeluju kao *četvrti stalež* u demokratskim političkim sistemima, te sa te pozicije služe javnosti na različite načine. Pojam *četvrti stalež* uveden je u kasnom 18. stoljeću kada se smatralo da je uloga štampe da bude čuvar demokracije i branitelj javnog interesa pored tri tadašnja etablirana staleža (kler, plemstvo, članovi parlamenta). U moderno doba termin je

²⁶ J. Curran, *Media and Power*, London i New York 2002, ss. 217 i dalje.

²⁷ ESLJP 08. 07. 1986, *Lingens v. Austria*, br. 9815/82, s. 41.

²⁸ Curran (bilj. 26), s. 225.

²⁹ ESLJP 14. 04. 2009, *Társaság A Szabadságjogokért v. Hungary*, br. 37374/05, s. 27.

³⁰ J. D. Zelezní, *Communications Law: Liberties, Restraints and the Modern Media*, Boston 2011, s. 38.

³¹ ESLJP 25. 03. 1985, *Barthold v. Germany*, br. 8734/79, s. 58.

³² B. Franklin/M. Hamer/M. Hanna/M. Kinsey/J. E. Richardson, *Key Concepts in Journalism*, London, Thousand Oaks, New Delhi i Singapore 2005, s. 274.

³³ Curran (bilj. 26), s. 227.

³⁴ V. npr. Oster (bilj. 10), s. 69.

proširen tako da predstavlja mehanizam kontrole i ravnoteže prema tri etablirane vrste vlasti – izvršnoj, sudskoj i zakonodavnoj³⁵. Uvođenje i korištenje rezultata ispitivanja javnog mnijenja donekle je oslabilo ovaj argument. No, u novije vrijeme argument se javlja u nešto jednostavnijoj formi. Osnovna je pretpostavka da je priroda štampe određena njenim čitateljima „*pošto štampa mora odgovoriti na kompetitivnom tržištu na ono što ljudi žele, i izraziti njihova gledišta i interese. Posljedično, štampa u privatnom vlasništvu – i, po analogiji, privatni sistem elektronskog emitiranja – govori u ime ljudi.*“³⁶

U nastavku ću razmatrat kritike liberalne teorije medija u kontekstu koncepta *slobode medija*.

3. Sloboda medija – čija sloboda?

3.1. Korporacija nasuprot pojedinca

Liberalna medijska teorija najviše je na udaru kritika zbog općeprihvaćenog gledišta da tržišne sile predstavljaju najbolji instrument medijske politike, a posebno zbog neoliberalnih gledišta po kojima državna intervencija u medijskoj sferi predstavlja smrtnu opasnost po slobodu medija i da vlada nikada ne treba intervenirati na medijskom tržištu. Mnogi autori objašnjavaju da je u vremenu donošenja Prvog amandmana u SAD-u ovakvo gledište o ulozi države bilo opravdano, ali da su se okolnosti u međuvremenu promijenile. McChesney to ovako objašnjava:

„S obzirom da je sistem štampe tog doba bio eksplicitno povezan s političkim strankama i frakcijama, ovakva zaštita je bila potrebna da bi se političko mišljenje onih koji nisu na vlasti zaštitilo od direktnih pritisaka dominantne političke stranke koja je kontrolirala Kongres i vladu (...) Prvi amandman kada je sačinjen nije bio toliko zaštita disidentskih gledišta od tiranije većine koliko je predstavljao populistički dokument čija je svrha bila uglavnom da zaštiti većinu naroda od Kongresa, koji je bio tako strukturiran da je potencijalno bio više aristokratski nego demokratski.“³⁷

Ipak, brojni autori danas nisu skloni izjednačavanju individualnog prava na slobodu izražavanja sa medijskim pravima. Freedman pojašnjava da davanje privilegija koje imaju pojedinci moćnim društvenim institucijama, u koje spadaju i mediji, zapravo predstavlja opasnost po demokraciju:

„U današnje, pak, vrijeme zapadne medije karakteriziraju transnacionalne korporacije, oligopolistička tržišta, pismene publike i oštra konkurencija za prihodima. U ovakvoj situaciji, pozivi na nepovredivost individualnog prava na izražavanje vlastitosti i izjednačavanje tih prava sa pravima medija je krajnje problematično.“³⁸

Kada se govori o ulozi medija u informiranju javnosti i omogućavanju javnih debata, Curran navodi četiri osnovne kritike³⁹. Prva je da visoki troškovi ulaska na tržište umanjuju slobodu publiciranja. Ovi troškovi su višestruko porasli u odnosu na 19. stoljeće kada je trebalo malo novca da se pokrene novina na nacionalnom nivou. U novije vrijeme, troškovi pokretanja

³⁵ B. Zelizer, *Taking Journalism Seriously: News and the Academy*, Thousand Oaks, London i New Delhi 2004, s. 147.

³⁶ Curran (bilj. 26), s. 227.

³⁷ R. W. McChesney, *Bogati mediji, siromašna demokratija: komunikacijske politike u mutnim vremenima*, Sarajevo 2008, s. 318.

³⁸ Freedman (bilj. 25), s. 60.

³⁹ Curran (bilj. 26), ss. 225-226.

publikacija na internetu značajno su umanjeni i to nas potencijalno dovodi u situaciju kakvu smo imali prije 200 godina. Ipak, „jedan website na internetu je virtuelno slobodan, ali on nema istu komunikacijsku moć kao televizijski kanal ili novine“⁴⁰. Drugi je argument da slobodno tržište potkopava snabdijevanje informacijama o javnim poslovima. Istraživanja u Britaniji pokazuju da pod pritiscima natjecateljskog tržišta, kako bi se maksimizirala prodaja, medijska izvještavanja o javnim poslovima posustaju pred univerzalnijim popularnim izvještavanjima o sadržajima o ljudskim interesima⁴¹. Treće, slobodno tržište ograničava učešće u javnim debatama tako što kreira medije za elite sa bogatim informativnim sadržajima i medije sa siromašnim informativnim sadržajima za opću javnost⁴². Konačno, tržište potkopava inteligentnu i racionalnu debatu jer tretira vijesti kao robu koja se kupuje i prodaje na tržištu. Iz tog razloga informativni sadržaji su pojednostavljeni, personalizirani i dekontekstualizirani⁴³.

Ideja po kojoj mediji djeluju na tržištu ideja posebno je ukorijenjena u američkoj pravnoj tradiciji. Zapravo, kao što objašnjava Freedman, radi se o reinterpetaciji principa slobode izražavanja. Peters⁴⁴ je pokazao da se pri toj reinterpetaciji autorstvo metafore tržišta ideja pripisuje različitim autorima, od pjesnika Johna Milтона, ekonomiste Adama Smitha, John Stuar Milla pa do sudije Vrhovnog suda Olivera Wendell Holmsa, a da zapravo ne postoje dokazi da je bilo ko od njih ikada koristio ovu frazu. Ova reinterpetacija uključila je proširenje zaštite Prvog amandmana i na komercijalni govor, mada je do kraja 70-ih postojao konsenzus unutar Vrhovnog suda SAD-a da Prvi amandman ne štiti takav govor. Na kraju, Vrhovni je sud dao definiciju korporativnog govora kao izraza koji je povezan isključivo sa ekonomskim interesima govornika i njegove publike⁴⁵. No, McChesney postavlja pitanje da li su korporacije isto što i ljudi i da li Prvi amandman štiti prava vlasnika štampe apsolutno bez obzira na implikacije po demokraciju, kao što štiti i govor pojedinaca bez obzira na sadržaj tog govora⁴⁶?

Uloga medija kao *psa čuvara* koji nadgleda aktivnosti države na meti kritika se našla jer gotovo svu pažnju *psa čuvara* usmjerava prema zloupotrebama u vladinom sektoru. Dosta je autora argumentirano tvrdilo da se mediji manje obaziru na korporacijske zloupotrebe negoli na zloupotrebe javne administracije pošto mediji predstavljaju dio korporacijskog poslovnog sektora⁴⁷. Istovremeno, istinska nezavisnost *psa čuvara* koje je proizvelo tržište često je upitna. Tržište ne posjeduje mehanizme koji bi spriječili da vlasnici medija manipuliraju sa kritičkom oštricom medija usmjeravajući je prema onima koji se suprotstavljaju njihovim interesima, a što može biti u suprotnosti sa općim javnim interesom. Evropski sud za ljudska prava u nizu odluka napravio je razliku između djelovanja medija u javnom interesu i izvještaja koji se fokusiraju na senzacionalističke i, ponekad, neukusne vijesti kojima je cilj zadovoljenje radoznalosti publike⁴⁸. Pored ovoga, kritičari ističu da liberalna teorija prenaglašava ulogu medija kao *psa čuvara* – niti

⁴⁰ Curran (bilj. 26), s. 226.

⁴¹ Curran (bilj. 26), s. 226.

⁴² Curran (bilj. 26), s. 226.

⁴³ Curran (bilj. 26), s. 226.

⁴⁴ J. D. Peters, The „Marketplace of Ideas“: A History of the Concept, u: A. Calabrese/C. Sparks (ur), *Toward a Political Economy of Culture: Capitalism and Communication in the Twenty-first Century*, Bangistoke 2004, ss. 65 i dalje. Navedeno prema Freedman (bilj. 25), ss. 61-62.

⁴⁵ Freedman (bilj. 25), ss. 61-62.

⁴⁶ McChesney (bilj. 37) ss. 318-320.

⁴⁷ Curran (bilj. 26), s. 220.

⁴⁸ ESLJP 10. 05. 2011, *Mosley v. UK*, br. 48009/08, s. 114; ESLJP 24. 06. 2004, *von Hannover v. Germany*, br. 59320/00, s. 65; ESLJP 23. 07. 2009, *Hachette Filipacchi Associés v. France*, br. 12268/03, s. 40.

je to uloga koju većina medija obavlja, niti mediji koji obavljaju tu ulogu, većinu vremena posvećuju tome⁴⁹.

Da li mediji u privatnom vlasništvu automatski predstavljaju glas naroda pitanje je koje su najčešće postavljali politički ekonomisti medija. Polazi se od postavke da je utjecaj publike na medije reaktivan te kao takav ograničen postojećom medijskom ponudom jer publika može izabrati samo između onoga što se već nalazi na medijskom tržištu⁵⁰. Do 80-ih godina prošlog stoljeća medijska je ponuda na tržištu elektronskog emitiranja bila ograničena monopolima ili oligopolima, da bi s pojavom satelitskih i kablovskih platformi došlo do fundamentalnih promjena koje su rezultirale većim brojem televizijskih kanala i programa. Trend deregulacije i privatizacije bio je odgovor industrije i neoliberalnih vlada. U američkoj verziji potrebno je bilo srušiti monopole i privatizirati što više je moguće, a u evropskoj je harmonizacija tržišta poslužila kao glavni motiv⁵¹. U konačnici došlo je do povezivanja dotada odvojenih medijskih industrija i povećanja medijske koncentracije. Pišući za peto izdanje svoje knjige *Medijski monopol*, Bagdikian kaže:

„U posljednjih pet godina, mali broj najvećih industrijskih korporacija u zemlji zadobilo je više javne komunikacijske moći- uključujući vlasništvo nad vijestima- nego što je bilo koji privatni biznis posjedovao ikada prije u svjetskoj historiji.“⁵²

Različiti autori pokazali su da je došlo do posebno velikog porasta u žanrovskoj ponudi američkih televizija ali da to nije proširilo ideološki raspon, a na sličan način u Velikoj Britaniji raspon ideoloških razlika se smanjio u posljednjih trideset godina iako je došlo do povećanja broja nacionalnih novina⁵³. Trend medijske koncentracije karakterističan je i za ostatak evropskog kontinenta. Ward na osnovu komparativne studije koja je obuhvatila 10 evropskih zemalja⁵⁴ zaključuje da u većini zemalja koje su bile predmet istraživanja medijska koncentracija u gotovo svim sektorima raste – nekoliko grupa dominira novinskim sektorom iako postoje hiljade različitih novina dostupnih u Evropi, a sličan trend zabilježen je u televizijskom i radijskom sektoru⁵⁵. U osnovi, dakle, ne može se upostaviti direktna veza javnosti i medija kao glasa te javnosti.

3.2. Korporacije nasuprot pojedinaca

Na sljedećem primjeru može se uočiti kako interesi korporacija i običnih građana mogu doći u sukob i kako se sloboda medija i korporacija direktno suprotstavlja pravu građana na slobodu izražavanja. Radi se o debatama o net-neutralnosti koje se naročito intenzivno posljednjih godina vode u Sjedinjenim Američkim Državama.

Tokom protekle dvije decenije vlada SAD-a odrekla se vlasništva i kontrole nad internetskom infrastrukturom i ustupila ih grupi privatnih kompanija. U to vrijeme, ovi privatni

⁴⁹ D. C. Hallin, *We Keep America on Top of the World*, London i New York 1994, s. 10. Oster (bilj. 10), s. 62.

⁵⁰ Curran (bilj. 26), s. 227.

⁵¹ Cuilenburg/McQuail (bilj. 22), s. 195.

⁵² B. H. Bagdikian, *The Media Monopoly, fifth edition*, Boston 1997, s. 1.

⁵³ Curran (bilj. 26), s. 231.

⁵⁴ Belgija, Francuska, Njemačka, Italija, Luxemburg, Holandija, Španija, Švedska, Švicarska i Ujedinjeno Kraljevstvo.

⁵⁵ D. Ward, *Media Concentration and Ownership in Ten European Countries*, Hilversum 2004, ss. 5-6.

komunikacijski kanali bili su regulirani kao *zajednički prenositelji* ili javne kompanije prema evropskoj terminologiji, a što, u osnovi, podrazumijeva da su ih u funkciji uslužne djelatnosti za javnost licencirala odgovarajuća tijela. Ovi privatni komunikacijski kanali pravno su bili obavezani da olakšavaju izražavanje i ne vrše diskriminaciju po svom nahodanju. Od 2002. godine Federalna komisija za komunikacije (FCC) počela je postepeno uklanjati obaveze od ovih internetskih kanala i Vrhovni sud SAD-a odobrio je ovakvu praksu. To, zapravo, znači da pružatelji internetskih usluga mogu na osnovu vlastite diskrecije odlučiti koje sadržaje da blokiraju ili uklone, ako se to ne slaže s njihovim pravilima korištenja usluga. Ovo je bitno različito od obaveza koje su postavljene pred poštanske ili telekomunikacijske kompanije koje su obavezane da prenesu svaku pošiljku ili razgovor ako se time ne krši zakon. Od 2005. godine pa naovamo različite grupe predlažu usvajanje legislative o net-neutralnosti nastojeći ubijediti FCC da nametne razumna ograničenja moći privatnih kompanija jer oni predstavljaju kontrolore sadržaja na internetu⁵⁶. Rasprava između dvije strane uključuje argumente koji se odnose na slobodu izražavanja. Protivnici net-neutralnosti tvrde da zakonsko reguliranje ove oblasti predstavlja vladino kršenje prava telekomunikacijskih firmi da upravljaju svojim mrežama bez nadzora i da takvo miješanje predstavlja prijetnju po slobodu interneta. Na drugoj strani, pobornici net-neutralnosti drže da se radi o pitanju od javnog interesa i da mrežni uslužitelji mogu svojim diskriminatornim aktivnostima ugroziti slobodu izražavanja i okupljanja⁵⁷. Cramer ukazuje na policy-diskusije koje se vode oko slobode interneta u SAD-u i primjećuje da se država uvijek javlja kao glavna prijetnja slobodi interneta bez obzira da li se radilo o slobodi interneta u SAD-u ili u inostranstvu. Međutim, postoje velike razlike u tome ko su žrtve državne intervencije. Da li su to ljudi koji streme ka demokraciji, ili korporacije koje nastoje steći tržišnu moć⁵⁸? Cramer pokazuje da se retorika vladinih dužnosnika značajno razlikuje u tom pogledu. Kada se govori o Kini i zemljama Bliskog Istoka onda se ukazuje na represivnost autoritarnih režima koji građanima onemogućuju pristup internetu, te se narijetko promoviraju tehnološka rješenja koja omogućuju građanima da zaobiđu vladinu cenzuru i ostvare nesmetan pristup internetu. Na drugoj strani, kada se radi o domaćem terenu, onda su korporacije te koje su žrtve i kojima treba omogućiti nesmetano upravljanje njihovim mrežama⁵⁹:

„Državni sekretariat SAD-a je hvalio korištenje modernih online tehnologija od građana u represivnim režimima koji se bore protiv cenzure, ali je ostao nijem na mogućnost takve cenzure kod kuće, mada takva ograničenja dolaze od korporacija, a ne od vlade.“⁶⁰

Ipak, u posljednje dvije godine došlo je do značajnih pobjeda pobornika net-neutralnosti pa je FCC donio pravila koja garantiraju net-neutralnost, mada se radi o prilično blagom pristupu⁶¹. Na drugoj strani, u Evropskoj uniji principi net-neutralnosti podržani su još od 2009. godine, a u posljednje vrijeme se vrši njihova revizija kako bi se principi net-neutralnosti dodatno osnažili⁶².

⁵⁶ D. C. Nunziato, *Virtual Freedom: Net Neutrality and Free Speech in the Internet Age*, Stanford 2009, ss. xiv-xv.

⁵⁷ B. W. Cramer, The Two Internet Freedoms: Framing Victimhood for Political Gain, *International Journal of Communication*, 7/2013, s. (1074 i dalje) 1082.

⁵⁸ Cramer (bilj. 57), s. 1080.

⁵⁹ Cramer (bilj. 57), ss. 1074 i dalje.

⁶⁰ Cramer (bilj. 57), s. 1085.

⁶¹ V. <http://www.digitaltrends.com/web/net-neutrality-timeline/3/#2015>, očitavanje: 25. 04. 2015.

⁶² V. <http://www.hlmediacomms.com/2015/01/30/recent-net-neutrality-developments-in-the-eu-and-the-americas/>, očitavanje: 25. 04. 2015.

U zaključku ove rasprave o odnosu slobode izražavanja pojedinaca i slobode medija – i u novije vrijeme velikih medijskih i komunikacijskih konglomerata – treba kazati da različiti kritičari, poput Currana, Freedmana i McChesneya na koje sam referirao u ovom radu, naglašavaju da su neke od osnovnih postavki liberalne medijske teorije zasnovane na argumentima koji su zastarjeli i da je potrebna njihova reinterpetacija koja će odbaciti neoliberalne mitove nastale pod snažnim pritiskom korporacija, te uključiti širi društveni angažman u kreiranju medijskih politika. Istovremeno, složit ću se s Freedmanom⁶³ koji naglašava da sloboda medija ima prevashodno instrumentalnu vrijednost i da je neophodno dovesti u vezu njeno ispoljavanje sa određenim društveno poželjnim vrijednostima kao što su jednakost, tolerancija, znanje, pravda i slično. Iznad svega, princip slobode medija ne bi smio uključivati samo one koji posjeduju medije ili korporacije, niti bi pod bilo kojim okolnostima trebao onemogućavati druge da ostvaruju slobodu izražavanja.

4. Sloboda medija u bosanskohercegovačkom okruženju

4.1. Privatizacija, liberalizacija i transformacija

Procesi privatizacije, liberalizacije, deregulacije i transformacije državnih televizija, predstavljaju zajedničke karakteristike medijskih sistema svih postkomunističkih tranzicijskih zemalja⁶⁴. U tom smislu i bosanskohercegovački medijski zakonodavni okvir mogao bi se opisati kao liberalni okvir koji najveću nadu polaže u djelovanje tržišnih sila. Dokument Vijeća ministara BiH pod naslovom Politika sektora emitiranja u BiH iz 2007. godine izlaže osnovne principe sektora elektronskog emitiranja:

“Politika emitovanja sprovodiće se na principima minimalne i nužne regulacije sektora emitovanja, tehnološki neutralne regulative koja uvažava sve moguće načine emitovanja, uz obavezu nadležnih institucija i organa da aktima koje donose zadovoljavaju maksimalne standarde regulative prava, i minimalne standarde regulative obaveza kako bi se postiglo jedno liberalno okruženje emitovanja uz punu zaštitu prava djece, ravnopravnosti polova, prava manjinskih, nacionalnih, vjerskih i drugih grupa.”⁶⁵

Na sličan način direktorica sektora emitiranja Regulatorne agencije za komunikacije obrazlaže potrebu uvođenja novog oblika sektorske regulacije:

“Osnovni cilj Agencije je da se ovim izmjenama omogući podsticanje konkurencije među davaocima usluga, veće fleksibilnost u finansiranju audiovizuelnog sadržaja, da se obezbijedi visok nivo zaštite potrošača i da se stvore jednaki uslovi za sve davaoce usluga, bez obzira na to koju tehnologiju koriste za distribuciju svojih usluga.”⁶⁶

Iako bh. medijski sistem predstavlja dualni sistem u kojem uporedo postoje privatni elektronski mediji i javni RTV servisi, te je ideja razvoja i zaštite javnog RTV emitiranja sastavni dio Politike sektora emitiranja BiH. Zbog niza razloga može se tvrditi da je ta ideja tek malo više od mrtvog slova na papiru. U praksi javni RTV servisi gotovo da nemaju ništa što podsjeća na

⁶³ Freedman (bilj. 25), s. 63.

⁶⁴ V. Stetka, Media Ownership and Commercial Pressures, MDCEE project, London 2013, s. 2.

⁶⁵ Politika sektora emitiranja u BiH Vijeća ministara BiH od 13. 03. 2007, s. 3.

⁶⁶ H. Mandić, Regulacija oblasti emitovanja u BiH, u: M. Halilović/A. Džihana (ur), *Medijsko pravo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2012, s. (239 i dalje) 253.

činjenicu da su uspostavljeni kako bi služili općoj javnosti. Izuzetak je BH Radio 1 koji svojim radom pokazuje da mediji mogu imati drugačiji format od onoga što nalaže tržišna logika.

Nadzor nad sektorom elektronskog emitiranja je u praksi sveden na minimum. U procesu izdavanja dugoročnih dozvola televizijskim emiterima postavljen je uslov da se ispuni minimum programskih, finansijskih i tehničkih kriterija⁶⁷. Međutim, ispunjenje programskih obaveza Agencija nikada nije sistematski pratila, niti je imala adekvatne resurse da to radi. Otuda je cjelokupan televizijski sektor prepušten očekivanjima da će tržište, uz minimalno poštivanje pravila igre, donijeti rezultate koji su korisni za sve.

Ipak, ova su očekivanja iznevjerena u različitim aspektima i medijski sistem BiH opisuje se kao djelimično slobodan⁶⁸ i blizu granice održivosti⁶⁹. Upravljanje javnim RTV servisima, pogotovo onim entitetskim, čvrsto je povezano sa političkim centrima moći, a o autonomiji i slobodi novinara u privatnim medijima nikada nije ozbiljno ni razgovarano. U ovom kontekstu, smatram da sloboda medija u BiH uglavnom podrazumijeva slobodu medijskih vlasnika i medijskih elita koje su usko povezane s društvenim centrima moći, dok je sloboda izražavanja ostalih medijskih djelatnika u velikoj mjeri limitirana.

U nastavku ću ukratko objasniti i potkrijepiti ovu tvrdnju upućujući na odnos koji je uspostavljen između medijskih elita i običnih novinara, ukazivanje na ušutkivanje nepodobnih medijskih glasova putem brutalnog kriticizma, te objašnjenje fenomena instrumentalizacije medija za prikrivene interese moćnih društvenih grupa.

4.2. Medijske elite nasuprot novinara

Iako medijske elite generalno nisu proučavane kao posebna grupa elita, ipak, u kontekstu zapadnih medijskih istraživanja, postoji tradicija razmatranja određenih kategorija medijskih elita kao zasebnih grupa sa sistemom vrijednosti koji ih povezuje. Općenito se smatra da tu medijsku elitu čine vlasnici medija, izdavači, urednici vodećih novina i informativnih programa, kao i pojedini novinari koji se smatraju posebno utjecajnim⁷⁰. Smatra se da medijske elite ostvaruju značajnu društvenu moć. To se ne bi moglo kazati za obične novinare, pogotovo za one mlađe, koji ne ostvaruju tako veliki utjecaj na poruke koje proizvode.

U BiH nikada nije postignuta adekvatna distanciranost javnih RTV emitera od političkih centara moći. Zakonske odredbe koje su predviđale ulogu Regulatorne Agencije za komunikacije u procesu izbora članova upravnih odbora javnih RTV servisa vremenom su obesmišljene, a i kada su bile na snazi nisu dovele do toga da uprave ovih preduzeća djeluju u javnom, a ne u interesima stranačkih oligarhija. Osnovni obrazac putem kojeg političke elite ostvaruju utjecaj u ovim emiterima je putem imenovanja podobnih rukovodstava. To je posebno jasno izraženo u slučaju RTRS-a na čijem čelu se smjenjuju ljudi koji direktno dolaze sa političkih pozicija. Tako je, naprimjer, za direktora RTRS-a u 2014. godini imenovan Draško Milinović koji je od 2006.

⁶⁷ E. Povlakić, *Lokalni mediji i radio lokalne zajednice u BiH*, <http://www.media.ba/bs/medijska-politika-regulativa/lokalni-mediji-i-radio-lokalne-zajednice-u-bih>, očitavanje: 25. 04. 2015.

⁶⁸ 2014 Freedom of the Press data, <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press>, očitavanje: 25. 04. 2015.

⁶⁹ IREX, *Media Sustainability Index 2013: Development of Sustainable Independent Media in Europe and Eurasia*, Washington DC 2014, s. xiii.

⁷⁰ H. Ornebring, *Journalistic Autonomy and Professionalisation*, MDCEE project, London 2013, s. 6.

do 2014. godine obavljao dužnosti savjetnika za odnose s javnošću predsjednika Republike Srpske, šefa Kabineta predsjednika Republike Srpske i šefa Kabineta predsjednika Vlade Republike Srpske⁷¹. Sličan obrazac može se uočiti i na Federalnoj televiziji (FTV) gdje su dokumentirane snažne veze između različitih urednika i političkih struktura. Tako je dugogodišnji novinar, urednik TV-programa i multimedije na FTV-u Bakir Hadžiomerović novinarsku poziciju zamijenio političkom i postao SDP-ov kandidat za bošnjačkog člana predsjedništva na općim izborima 2014. godine, da bi se nakon poraza na izborima opet vratio na FTV. Mnogobrojni međutaborski sukobi unutar ove dvije televizijske kuće koji su isplivali u javnost, pokazuju da samo oni novinari koji su u milosti rukovodstva televizije imaju priliku da rade, odnosno da koriste svoje pravo na slobodu izražavanja.

Osim toga, imamo malo informacija o tome šta se dešava u privatnim medijima. Novinari koji se ne slažu sa uređivačkim politikama obično odlaze u tišini i rijetko iznose pojedinosti o unutarmedijskim sukobljavanjima u javnost⁷². Ipak, teško je povjerovati da je situacija u većini privatnih medija povoljna za ostvarenje novinarskih prava i sloboda. U privatnim stanicama ne postoji sindikalno udruživanje novinara. To je nedvosmislen argument u prilog zaključku da vlasnici privatnih medija nisu naklonjeni radničkim pravima niti djelovanjima koja odskaču od njihovih poslovnih i uređivačkih politika. Prema direktorici jedne privatne televizijske stanice iz Banjaluke, sindikalno udruživanje ne postoji jer postoje idilični odnosi između uprave i radnika:

„Na ovoj banjalučkoj privatnoj TV stanici uposlenici imaju mogućnost da se organizuju u sindikate kako bi zaštitili svoja prava, no praksa je pokazala da između menadžmenta i uposlenih postoji jako dobra komunikacija”⁷³.

Istovremeno, većina privatnih medija tokom predizbornog perioda pokazuje snažne preferencije prema određenim političkim akterima. To su pokazala i istraživanja iz 2010. godine⁷⁴, a i najnovija iz 2014. godine⁷⁵. Dakle, očigledno je da privatni mediji stupaju u posebne veze sa političkim akterima, ili i sami predstavljaju političke aktere, kao što je to slučaj sa predsjednikom Stranke za bolju budućnost, Fahrudinom Radončićem. U takvim okolnostima, teško je povjerovati da novinari mogu slobodno djelovati. Izgleda da u slučaju neslaganja moraju sami napustiti medij s čijom se uređivačkom politikom ne slažu, ili praktcirati autocenzuru kako bi se osigurala egzistencija. To je posebno izražena praksa zbog lošeg ekonomskog statusa novinara⁷⁶.

4.3. Pritisци na medije

Potrebno je primjetiti da bh. mediji djeluju u okruženju koje dosta neprijateljski raspoloženo prema medijskim slobodama. Unatoč formalnim garancijama medijskih sloboda, u praksi dominantne političke strukture nikada nisu prestale dijeliti medije na *naše i njihove*. U tom

⁷¹ Generalni direktor RTRS-a, <http://lat.rtrs.tv/comp/gdirektor.php>, očitavanje: 25. 04. 2015.

⁷² Izuzetak je slučaj Mensura Osmovića, bivšeg glavnog i odgovornog urednika Dnevnog avaza koji se godinama javno obračunavao sa bivšim vlasnikom.

⁷³ D. Marko, *Bosna i Hercegovina u potrazi za odgovornošću: Uloga profesionalnih novinarskih udruženja u promicanju profesionalizma i odgovornosti u medijima*, Sarajevo 2012, s. 7.

⁷⁴ R. Udovičić, *Izbori 2010. u BiH: Kako su mediji pratili izbornu kampanju*, Sarajevo 2010.

⁷⁵ OSCE/ODIHR Election Observation Mission, *General Elections 12 October 2014- Final Report*, Sarajevo 2014, s. 51.

⁷⁶ S. Hodžić, *Pod pritiskom: izvještaj o stanju medijskih sloboda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2010.

smislu, i slučaj koji je naveden na početku ovog teksta, ima elementa klasične političke odmazde. Onog trenutka kada se vlasnik lokalnog medija odmetnuo od političkih strukutra i usudio se javno suprotstaviti vlastima, bilo ga je potrebno na određeni način kazniti.

Postoji širok spektar mjera kojima političke strukture vrše pritiske na medije i posebno na nepodobne novinare, a što uključuje uskraćivanje državnog oglašavanja, kao i privatnog oglašavanja koje je usko povezano sa političkim elitama, preferencijalno finansiranje iz budžeta, ciljano slanje inspekcija, uskraćivanje pristupa novinarima itd. Političke strukture u BiH, a posebno one u Republici Srpskoj, ne ustručavaju se ni od direktnih pritisaka na medije kako bi ih disciplinirale, i o ovome postoji opširna dokumentacija. U tekstu povodom policijskog upada u redakciju online portala Klix.ba, naredenim od vlasti Republike Srpske, Kontić objašnjava genezu ovih napada i zaključuje:

“Političko vođstvo ovog entiteta oličeno u Miloradu Dodiku u posljednjih osam godina, kao ključnu, vodi bitku protiv neposlušnih medija i uopšte protiv bilo kakvog disonantnog glasa. Njihov napor na tom polju je toliko zamašan da za njih nije postojala važnija tema ili bitniji prostor. Njihova palanačka uvrijeđenost sadržajem televizijskog programa, opsesivno razotkrivanje neprijatelja u javnom prostoru, neprestano izmišljanje opasnosti u pojedinim emisijama ili kompletnoj uređivačkoj politici ili krkansko blokiranje rada medija zasjenili su sve ostalo što su Vlada ili Predsjednik entiteta bili dužni učiniti za svoje poreske obaveznike.”⁷⁷

Zabrane televizijskim kućama da ulaze u vladine zgrade, fizički napadi na novinare od ljudi blisko povezanih sa vlastima, šikaniranja i vrijeđanja novinara, postale su redovna praksa u odnosima vlasti, a posebno predsjednika RS-a Milorada Dodika, sa novinarima i medijima⁷⁸. Na ovaj brutalni kritičizam moraju računati svi koji izvještavaju negativno o predsjedniku RS-a. Ipak, dok vlasnici medija imaju mogućnost sklapanja raznoraznih koalicija putem kojih mogu neutralisati ove pritiske, novinari koji obavljaju svakodnevne poslove imaju neuporedivo manju zaštitu, a što se odražava i na stepen njihove slobode izražavanja.

4.4. Instrumentalizacija medija za druge svrhe

Pitanje u kojoj mjeri mediji u postkomunističkim tranzicijskom zemljama izvršavaju svoju osnovnu normativnu funkciju informiranja ljudi, a u kojoj mjeri djeluju na tržištu kako bi ispunili neke druge ciljeve sve više zaokuplja pažnju analitičara. Mungiu-Pippidi govori o *zarobljenim medijima*⁷⁹, a Bajomi-Lazar o *koloniziranim ili okupiranim medijima*⁸⁰. Suštinski, prepoznaje se da je autonomija novinarstva izrazito ograničena, te da vlasti, ali i druge interesne skupine, koriste medije za druge svrhe. Kao što ni države u postkomunističkim zemljama nisu uspjele da

⁷⁷ B. Kontić, *Zakon je jednostavno, logičan*, <http://www.media.ba/bs/mediametar/zakon-je-jednostavno-logican>, očitavanje: 25. 04. 2015.

⁷⁸ V. npr. B. Petković/S. Bašić-Hrvatini/S. Hodžić, *Značaj medijskog integriteta: Vraćanje medija i novinarstva u službu javnosti. Regionalni pregled i istraživački izvještaj o medijskom integritetu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2014, s. 105.

⁷⁹ A. Mungiu-Pippidi, *How Media and Politics Shape Each Other in the New Europe*, u: K. Jakubowicz/M. Sukosd (ur), *Finding the right place on the map: Central and Eastern European media change in a global perspective*, Bristol 2008, ss. 87 i dalje.

⁸⁰ P. Bajomi-Lázár, *The Party Colonisation of the Media. The Case of Hungary*, *East European Politics & Societies*, 27/2013, ss. 67 i dalje.

se etabliiraju kao autonomni akteri koji djeluju u interesu svih ili većine građana, tako ni mediji nisu uspjeli da značajnije ispune normativna očekivanja stavljena pred njih⁸¹. U oba slučaja, i državni i medijski ciljevi definirani su u skladu sa interesima specifičnih društvenih elita:

„Zarobljeni mediji u postkomunističkoj Evropi nisu, dakle, nužno zarobljeni od države. Pošto su grupe koje su preuzele medije već preuzele državu ili nastoje to uraditi. Zarobljenost medija (javnih ili privatnih) treba se posmatrati kao popratna pojava državne zarobljenosti ili kao komplementarni fenomen. Među karakteristikama koje čine medijsko okruženje zarobljenim možemo nabrojati koncentrirano, netransparentno vlasništvo nad medijima sa važnim političkim akterima koji kontroliraju medije, jaka veza između medija i političkih elita, kao i značajna infiltracija tajnih službi u medije.“⁸²

U Bosni i Hercegovini, veze između medija i novinara sa političkim i drugim interesnim skupinama u određenoj su mjeri dokumentirane⁸³. Džihić, naprimjer, pokazuje kako je Vlada RS-a direktno subvencionirala negativno izvještavanje o Sudu i Tužilaštvu BiH putem časopisa *Novi Reporter*⁸⁴. U pravilu ovi odnosi prelaze granice nekih uobičajenih očekivanja o odnosu novinara i političara u demokratskim društvima. Okruženje u kojem izvanmedijski akteri kreiraju osnovne ciljeve profesije, predstavlja okvir unutar kojeg se odvija novinarska djelatnost⁸⁵. Sloboda medija, otuda, ima različita značenja. Dok za medijske vlasnike i predstavnike medijske elite često uključuje neprimjerene veze sa državom i drugim interesnim skupinama, za mnoge novinare i novinarku ova je sloboda višestruko ograničena.

5. Zaključak

Sloboda izražavanja i sloboda medija predstavljaju značajne tekovine demokratskih društva. Postoji opravdana potreba da se ovi pojmovi u različitim situacijama povezuju jer je priroda društvene stvarnosti takva da zahtijeva posredovanje. Iz tog razloga pravo na slobodu izražavanja često je neostvarivo ako mu ne prethodi sloboda medija. Ipak, znak jednakosti između ove dvije slobode nije moguće staviti, jer su one ponekad suprotstavljene. S jedne strane, u razvijenim demokratskim društvima krupni kapital potpomognut neoliberalnom ideologijom nastoji preoteti medije i staviti ih u službu elitnih skupina. Na drugoj strani, u većini postkomunističkih tranzicijskih zemalja – uključujući i Bosnu i Hercegovinu – u kojima je još uvijek snažno naslijeđe izravne državne kontrole nad medijima, koncept slobode medija nije se nikada ni približno razvio do razine koja je predviđena normativnom teorijom. Umjesto u interesu javnosti, medijske elite djeluju u klijentelističkim savezima sa političkim i drugim interesnim skupinama, dok istovremeno razvijaju retoriku da svaki napad na njih predstavlja napad na slobodu riječi.

Ako se vratim na primjer koji sam naveo na početku teksta, izgleda mi prilično ubjedljivo da je nagla zainteresiranost lokalnih vlasti za neplaćenim najamninama prevashodno uzrokovana

⁸¹ A. Džihana, *Utjecaj internih i eksternih faktora na produkciju informativnih sadržaja u poslijeratnoj BiH-doktorska disertacija*, Sarajevo 2015, (odbrana se očekuje uskoro).

⁸² Mungiu-Pippidi (bilj. 79), s. (87 i dalje) 91.

⁸³ V. npr. Petković/Bašić-Hrvatini/Hodžić (bilj. 78).

⁸⁴ V. Džihić, *Odnos medija Republike Srpske prema pravosuđu Bosne i Hercegovine*, u: E. Šarčević (ur), *Pravosuđe u medijima*, Sarajevo 2012, s. (9 i dalje) 61.

⁸⁵ Džihana (bilj. 81).

političkim nesuglasticama sa vlasnikom NTV 101. U tom smislu, djelovanje općinskih vlasti samo je nastavak oprobane taktike kojom političke elite u BiH osiguravaju poslušnost medija ili kažnjavaju protivnike. Istovremeno, teško je povjerovati da izbacivanje NTV 101 iz općinskih prostorija koje nisu plaćali, predstavlja gušenje javne riječi. Televiziji nije izrečena zabrana rada i ona je mogla nastaviti emitirati program sa druge lokacije. U polariziranoj medijskoj sceni, kakva je bosanskohercegovačka, teško je iz sekundarnih izvora zaključiti da li su okupljeni građani koji su spriječili Kantonalnog inspektora da u prvom pokušaju zapečati prostorije NTV 101, zaista ustali protiv lokalnih vlasti koje nastoje ugušiti autentični lokalni medij, ili se radi o manipulaciji građanima, orkestriranom iz suprotnih političkih i interesnih tabora. Imajući u vidu bliske veze između vlasnika TV stanice i lokalnih vlasti iz prošlosti, a što je manifestirano i kroz dugogodišnje toleriranje neplaćanja najamnine, skloniji sam zaključiti da se ovdje prevashodno radi o međusobnom razračunavanju lokalnih moćnika sa vrlo malim implikacijama po opću slobodu izražavanja.